

Janusz Adam Frykowski

**Z DZIEJÓW PARAFII UNICKIEJ
PW. WNIEBOWSTĄPIENIA NAJŚWIĘTSZEJ MARII PANNY
W ZIMNIE W ŚWIETLE OSIEMNASTOWIECZNYCH
WIZYTACJI KOŚCIELNYCH**

Wprowadzenie

Teren, na którym położona jest wieś Zimno (Zempno¹), ma bogatą historię, o czym świadczą odkryte tam ślady osadnictwa związanego z kulturą wołyńsko-lubelską, kulturą pucharów lejkowatych, kulturą mierzanowicką oraz z okresem wczesnośredniowiecznym². W okresie staropolskim Zimno leżało w ziemi bełskiej, która do 1462 r. tworzyła oddzielne księstwo podległe książętom z linii Piastów mazowieckich. Pierwszy zapis źródłowy o tej wsi pochodzi z drugiej połowy XIV w. Wówczas to, w 1388 r., wraz z Machnowem, Uhnowem, Żużłem, Ułhówkiem, Podubcami, Wierzbicą, Tarnoszynem, Korniami i Korhyniami została nadana Pawłowi z Radzanowa, chorążemu warszawskiemu oraz plockiemu i staroście bełskiemu³. W związku z tym można sądzić, że wieś ta może mieć starsze korzenie, być może sięgające nawet pierwszej połowy XIV w. Zmiana przynależności Zimna nastąpiła po śmierci ostatniego księcia plockiego i bełskiego Władysława II, kiedy to ziemia bełska weszła w skład

¹ W 1469 r. wieś Zimno (Zempno) należała do Zygmunta z Uhnowa, a w 1487 r. do Dzierśława z Uhrynowa. Zob.: P. Dąbkowski, *Podział administracyjny województwa ruskiego i bełskiego w XV wieku*, Lwów 1939, s. 5.

² J. Frykowski, E. i J. Niedźwiedz, *Dzieje miejscowości gminy Łaszczów powiat tomaszowski, Łaszczów-Zamość 2004*, s. 79.

³ A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Warszawa 1993, s. 330.

Korony jako odrębne województwo⁴. W związku z powyższym Zimno wszedł w skład województwa i powiatu bełskiego, w którego strukturach znajdował się do 1772 r. Od I rozbioru Polski do 1809 r. wieś leżała w granicach monarchii austriackiej, zaś w wyniku powiększenia Księstwa Warszawskiego znalazła się w jego granicach i znajdowała się tam do końca wojen napoleońskich. Kolejna zmiana przynależności Zimna nastąpiła w 1815 r., gdyż miejscowość tę włączono do utworzonego na kongresie wiedeńskim Królestwa Polskiego, zależnego od Cesarstwa Rosyjskiego⁵.

Zimno było położone w województwie bełskim, w obrębie którego działały dwie diecezje (granice ich niemal się pokrywały): prawosławna eparchia chełmska (po 1596 r. unicka⁶) oraz chełmska diecezja katolicka obrządku łacińskiego. Miało to duży wpływ na życie duchowe jego mieszkańców, gdyż granice wymienionych diecezji niemal się pokrywały. Można więc być pewnym, że w Zimnie zamieszkiwała ludność obydwu wyznań, a po 1596 r. – zarówno dwóch wyznań, jak i dwóch obrządków⁷.

Niniejszy artykuł oparto na bogatej bazie źródłowej znajdującej się Archiwum Państwowym w Lublinie, a szczególnie w zespole Chełmskiego Konsystorza Greckokatolickiego. Podstawowymi źródłami do przedmiotowego artykułu

⁴ Z. Gloger, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1903, s. 226. A. Jabłonowski (oprac.), *Źródła dziejowe*, t. XVIII, cz. I: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VII, cz. I, *Ziemie Ruskie. Ruś Czerwona*, Warszawa 1902, s. 20.

⁵ Więcej na temat historii tej wsi zob. J. Frykowski, E. i J. Niedźwiedz, op.cit., s. 36–37.

⁶ O unii brzeskiej zob. E. Likowski, *Unia brzeska*, Warszawa 1907; H. Dylągowa, *Dzieje unii brzeskiej (1596–1918)*, Warszawa 1996; S. Alexandrowicz, T. Kempa (red.), *Czterechsetlecie zawarcia Unii Brzeskiej 1596–1996: materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Toruniu w dniach 28–29 listopada 1996 r.*, Toruń 1998; R. Łużny, F. Ziejka, A. Kępiński (red.), *Unia brzeska, geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, Kraków 1994; *Брестская уния 1596 г. и общественно – политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – первой половине XVII в.*, ч. 1: *Брестская уния 1596 г. Исторические причины*, Б. Флоря (отв. ред.), Москва 1996; А. Турилов, Б. Флоря, *К вопросу об исторической альтернативе Брестской унии*, [w:] *Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI-первой половине XVII в.*, ч. 2: *Брестская уния 1596 г. Исторические последствия события*, отв. ред. Б. Флоря, Москва 1996.

⁷ L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. II, Kraków 1970, s. 852–853; A.P. Dydycz, *Opisanie odnalezienia relikwii św. Jozafata Kuncewicza na tle jego życia oraz dziejów doczesnych szczątków*, „Rocznik Białskopodlaski” 2004, t. XII, s. 159–176; A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 r.*, Lublin–Chełm 1999, s. 167; A. Mironowicz, *Struktura organizacyjna Kościoła prawosławnego w Polsce w X–XVIII wieku*, [w:] *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, red. L. Adamczuk, A. Mironowicz, Warszawa 1993, s. 48–58; L. Bieńkowski, *Diecezja prawosławna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1988, t. III, kol. 132.

są protokoły wizytacji parafii. Omówienie wizytacji, jako źródła historycznego oraz literatury do tego zagadnienia można znaleźć u Pawła Sygowskiego, Stanisława Litaka, Hieronima Edwarda Wyczawskiego i Stanisława Librowskiego⁸. Bardzo pomocne w przygotowaniu artykułu były prace dotyczące szeroko rozumianej działalności Kościoła wschodniego w Polsce. Mimo upływu czasu z opracowań dotyczących tego zagadnienia ogromną wartość posiadają prace Ludomira Bienkowskiego⁹. Przeprowadził on szeroką kwerendę archiwalną i zaprezentował panoramę dziejów Cerkwi unickiej od strony instytucji kościelnych i organizacji terytorialnej. Do dzisiaj niezastąpione jest jego mistrzowskie opracowanie dziejów i organizacji Kościoła wschodniego w XV–XVIII w. na terenie Rzeczypospolitej¹⁰. Kontynuatorem pracy L. Bienkowskiego jest Witold Kołbuk, autor wielu artykułów i monografii traktujących w ogromnej części o sytuacji unii i unitów w XVIII–XIX w.¹¹ Najbardziej przydatna w niniejszym artykule okazała się jego praca o strukturach organizacyjnych Kościołów wschodnich na terenie Rzeczypospolitej w XVIII–XX w., która została oparta na bardzo bogatej podstawie źródłowej, zarówno archiwalnej, jak i drukowanej oraz wyjątkowo obszernej i kompetentnie dobranej literaturze. Istotne dla poruszanych w tej pracy zagadnień są także publikacje Andrzeja Gila dotyczące funkcjonowania eparchii chełmskiej i unickiej diecezji chełmskiej¹².

⁸ P. Sygowski, *Wizytacja cerkwi unickiej diecezji chełmskiej przeprowadzona w latach 1720–1725 przez biskupa chełmskiego i belskiego Józefa Lewickiego*, „Studia archiwalne” 2007, s. 199–232; S. Litak, *Akta wizytacyjne parafii z XVI–XVIII wieku jako źródło historyczne*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1962, vol. V, nr 3, s. 43; H.E. Wyczawski, *Wprowadzenie do studiów w archiwach kościelnych*, Warszawa 1956; S. Librowski, *Wizytacje diecezji wrocławskiej*, cz. 1: *Wizytacje diecezji kujawsko-pomorskiej*, t. 1: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 1, *Wstęp ogólny*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1964, nr 8, s. 5–186.

⁹ L. Bienkowski, *Kultura intelektualna w kręgu Kościoła Wschodniego w XVII–XVIII wieku*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 6: *Między Wschodem a Zachodem*, cz. 1, Warszawa 1989, s. 107–125; idem, *Mozaika religijno-kulturalna Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.*, [w:] *Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej*, t. 1, red. J. Kłoczowski, Lublin 1989, s. 241–270; idem, *Oświecenie i katastrofa rozbiorów (II poł. XVIII w.)*, [w:] *Chrześcijaństwo w Polsce*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s. 275–373.

¹⁰ L. Bienkowski, *Organizacja Kościoła Wschodniego...*, op.cit., s. 781–1050.

¹¹ W. Kołbuk, *Kościół wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej 1772–1914*, Lublin 1992; idem, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Lublin 1992; idem, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku: struktury administracyjne*, Lublin 2005; idem, *Ustawy i statuty unickich bractw cerkiewnych*, [w:] *Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. R. Łużny, Kraków 1994, s. 329–336.

¹² A. Gil, *Prawosławna Eparchia Chełmska...*, op.cit.; idem, *Chełmska diecezja unicka 1596–1810*; idem, *Chełmskie diecezje obrządku wschodniego, zagadnienia organizacji teryto-*

Powstanie parafii

Pierwsza informacja o parafii prawosławnej w Zimnie pochodzi z rejestru poborowego z 1531 r., w którym zaznaczono, że świątynia stoi opuszczona¹³. W związku z tym można być pewnym, że parafia w tej wsi istniała wcześniej, a jej upadek w latach trzydziestych XVI w. był konsekwencją najazdu Tatarów na te tereny w latach dwudziestych¹⁴. Nie wiadomo, kiedy nastąpiło odnowienie parafii, ale jest pewne, że miało to miejsce przed 1564 r., skoro w rejestrze poborowym z tego roku widnieje zapis, że „synagoga” w Zimnie była opodatkowana w wysokości 2 zł¹⁵. Jej funkcjonowanie przez dalszą część XVI w. potwierdzają źródła skarbowe z lat 1573, 1574, 1579 i 1580, w których jest zapis, że pop z Zimna płacił po 2 zł podatku rocznie¹⁶. Niestety, w odkrytych źródłach nie stwierdzono informacji dotyczącej przebiegu granic unii w omawianej parafii i nie ustalono przyczyn ubóstwa źródeł w tym zakresie. Można jedynie domniemywać, że miało na to wpływ wiele czynników. Z pewnością można do nich zaliczyć straty i zniszczenia spowodowane działaniami wojennymi, klęskami żywiołowymi, a także brak skłonności Kościoła wschodniego do stałego dokumentowania swojej działalności¹⁷. W związku z powyższym można się jedynie domyślać, że nie był to spokojny proces. Wniosek taki można wyciągnąć na podstawie zajęć, jakie miały miejsce w niedalekich Tyszowcach, siedzibie dekanatu o tej samej nazwie. Wiadomo, że w tym mieście doszło do gwałtownych zamieszek na tle religijnym pomiędzy jej zwolennikami

rialnej w XVII i XVIII wieku, [w:] Polska–Ukraina 100 lat sąsiedztwa, t. 5, red. S. Stępień, Przemysł 2000, s. 29–61.

¹³ *Źródła dziejowe*, s. 243.

¹⁴ Można tak sądzić, skoro w 1518 r. w wyniku najazdu Tatarów zniszczone zostały położone ok. 10 km od Zimna, Tyszowce. Zniszczenia miasta były tak olbrzymie, że sejm zwolnił miasto na osiem lat od myta i czopowego. Zob.: J.A. Frykowski, *Niegrodowe starostwo tyszowieckie w latach 1519–1768. Studium społeczno-gospodarcze*, Tomaszów Lubelski 2009, s. 315.

¹⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), sygn. 51, k. 217v–218.

¹⁶ *Ibidem*, sygn. 36, k. 307, 463v, 602, 730v.

¹⁷ Na temat zniszczeń w diecezji chełmskiej w wyniku wojen z połowy XVII w. zob. A. Gil, *Chełmska Diecezja Unicka w okresie rządów biskupa Jakuba Suszy (1649–1687)*, [w:] *Sztuka sakralna i duchowość pogranicza polsko-ukraińskiego na Lubelszczyźnie (Materiały z Międzynarodowej Konferencji „Sztuka Sakralna Pogranicza”*, Lublin 13–15.10.2005 r.), red. S. Batruch, R. Zilionko, Lublin 2005, s. 61–66.

i przeciwnikami. Wyraziło się to w siłowym odbieraniu świątyń, niszczeniem wyposażenia, napadami na kapłanów i wiernych obu stron¹⁸.

Pierwsze, z XVII w. potwierdzenie funkcjonowania parafii w Zimnie znajduje się wykazie parochów poszczególnych parafii za lata 1619–1620, w którym jest odnotowana cerkiew w tej wsi¹⁹. Kolejna wzmianka potwierdzająca funkcjonowanie wspólnoty unickiej w Zimnie znajduje się w wykazie dekanatów unickiej diecezji chełmskiej z lat 1683–1685, zawierającym zestawienie ilości wchodzących w ich skład cerkwi²⁰. Niestety, poza stwierdzeniem istnienia świątyni w tej miejscowości żadnych innych informacji źródło to nie przedstawia. Następne źródłowe poświadczenie funkcjonowania parafii unickiej w Zimnie pochodzi z 1696 r., a znajduje się ono w „Regestrze Cerkwiow w Diocezji Chełmskiej Bełzkiej bendących a w jedności Świątey z Kościołem Rzymskim zostaiących y iak wiele do Ktorey Protoprezbiterji Kapłanow należeć ma, Roku 1696 Junii 3 dnia iest spisany”²¹.

Rys. 1. Zimno. Wycinek z mapy F. von Miega, *Karte des Königsreiches Galizien und Lodome-rien*, 1:28800, 1779–1782

Źródło: Kriegsarchiv Wiedeń, rps. B. IX a, k. 390.

¹⁸ A. Gil, *Chełmska diecezja unicka 1596–1810*, op.cit., s. 73–74.

¹⁹ Za: ibidem, s. 306.

²⁰ A. Gil, *Chełmskie diecezje obrządku wschodniego*, op.cit., s. 43.

²¹ Za: ibidem, s. 50.

Parafia w Zimnie od momentu odnotowania w źródłach do czasu likwidacji jej samodzielności, funkcjonowała w strukturze dekanatu tyszowieckiego²². Od południa jej sąsiadem była parafia unicka pw. św. Michała Ratyczowie, od północy graniczyła z dwoma parafiami w Łaszczowie, unicką pw. Świętej Trójcy i łacińską pw. św. Piotra i Pawła, od zachodu z parafią unicka pw. św. Jerzego Męczennika w Steniatynie i od wschodu z parafią unicką pw. Świętego Krzyża w Hopkiem²³.

Dokładna data likwidacji niezależności parafii unickiej w Zimnie nie jest znana. Pewne jest, że miało to miejsce po pierwszym rozbiorze, kiedy znaczna część diecezji chełmskiej znalazła się w monarchii habsburskiej. Właśnie w tym okresie, podczas tzw. reform józefińskich nastąpiła likwidacja wielu mniejszych parafii i przekształcenie ich w cerkwie filialne. Parafia w Zimnie stała się zapewne ofiarą tych zmian i jako cerkiew filialna została wcielona do parafii w Żernikach²⁴. Można być pewnym, że nastąpiło to po śmierci ostatniego parocha tej parafii ks. Michała Koźmińskiego, który zmarł przed 30 kwietnia 1798 r.²⁵ W tym dniu bowiem ks. Teodor Lipczewski, dziekan tyszowiecki, dokonał wpisu w księdze miejskiej o zgonie tegoż parocha, dodając że nie zostawił po sobie testamentu.

Pierwsza ujawniona informacja źródłowa o przynależności byłej parafii w Zimnie do parafii w Żernikach pochodzi z 16 lipca 1811 r. W opisie parafii dekanatu z tegoż roku widnieje zapis, że do parafii w Żernikach należały dwie cerkwie filialne: w Zimnie – pw. Wniebowzięcia NMP i w Ratyczowie – pw. Michała Archanioła²⁶. Kolatorami świątyni byli bracia Jan i Józef Dramińscy, zaś opiekunem Wincenty Grzymała. Z wykazu majątków duchowieństwa za 1822 r. wynika, że cerkwie w Ratyczowie i Zimnie zostały przyłączone do pa-

²² A. Gil, *Chełmska diecezja unicka 1596–1810*, op.cit., s. 306, 313; W. Kołbuk, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, op.cit., s. 304.

²³ Szerzej o wymienionych parafiach zob. J.A. Frykowski, *Z dziejów Diecezji Unickiej w Chełmie. Parafia unicka w Łaszczowie do 1863 r.*, „Rocznik Chełmski” 2012, t. 17, s. 53–69; idem, *Dzieje Parafii Łaszczów do końca XVIII wieku*, „Roczniki Teologiczne”, vol. LXI, nr 4, 2014, s. 65–90; idem, *Parafia unicka pw. św. Jerzego Męczennika w Steniatynie w świetle osiemnastowiecznych wizytacji kościelnych*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2015, nr 12, s. 41–58; idem, *Dzieje parafii unickiej w Ratyczowie w XVIII wieku w świetle protokołów wizytacyjnych*, „Limes” (w druku); idem, *Z dziejów miejscowości powiatu tomaszowskiego. Parafia unicka w Hopkiem w XVIII wieku*, „Region Lubelski” 2015, nr 10–12 (15), s. 66–90.

²⁴ W. Kołbuk, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, op.cot., s. 15–17.

²⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Akta miasta Tyszowce (dalej: AmT), sygn. 27, s. 56–57.

²⁶ APL, Chełmski Konsystorz Greckokatolicki (dalej: ChKKGK), sygn. 146, s. 195.

rafii jako filialne w czasie, „gdy były pod panowaniem austriackim”²⁷. Trudno ustalić czas, kiedy nastąpiło przyłączenie tych cerkwi do parafii w Żernikach. Jeszcze do 1775 r. były one samodzielnymi parafiami, o czym świadczy odbyta wówczas wizytacja duszpasterska. Problemu tego nie rozwiązuje także pismo biskupa chełmskiego do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 kwietnia 1824 r., zawierające zapytanie: „Czy skoncentrowane za rządu austriackiego trzy parafie: Zimno, Ratyczów i Żerniki mają być na zawsze połączone i czy kościół w Żernikach lub w Zimnie ma być uważany za główny, czyli *matrix*”²⁸. Zachowane źródła nie pozwalają na ustalenie dokładnej daty połączenia Żernik, Zimna i Ratyczowa w jedną parafię, ale pozwalają wnioskować, że miało to miejsce między 1775 a 1811 r.

Cerkiew parafialna

Pierwszy ujawniony opis budynku cerkwi pochodzi z protokołu wizytacji „cerkwi Zempieńskiej pw. Wniebowstąpienia Panny Marii w kolacji Anny z Bełzca Puzynianej, starościny wiskiej” z 28 października 1732 r.²⁹ W źródle tym świątynia została przedstawiona jako „sama bardzo stara wielkiej potrzebująca reperacji”. Poza określeniem stanu zachowania budynku, protokół zawiera także informacje, że do wnętrza prowadziły drzwi osadzone na dwóch żelaznych zawiasach z krukami i dwoma probojami (skoblami), zamykane zamkiem „wewnętrzny i zaszczepka” oraz to, że światła dziennego do wnętrza dostarczały dwa okna „oprawione w ołów”³⁰. Ponadto jest wzmianka, że na dzwonnicy znajdowały się cztery dzwony. Niestety, w zapisie tym brak jest jakichkolwiek danych o konstrukcji czy stanie samej dzwonnicy. Podczas kolejnej wizytacji, jaka miała miejsce 29 września 1760 r., dokonujący wizyta-

²⁷ Ibidem, sygn. 147, s. 212.

²⁸ Ibidem, sygn. 230, k. 42v.

²⁹ Ibidem, sygn. 103, k. 173v.

³⁰ Znaczenie sakralizmów i innych pojęć występujących w artykule zob.: Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, t. II, Warszawa 1985; A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Sandomierz 2013; A. Markunas, T. Ucztiel, *Popularny słownik sakralizmów polskich i ukraińskich*, Poznań 2001; B.M. Seniuk, *Osiemnastowieczna terminologia z zakresu architektury i sztuki cerkiewnej oraz organizacji kościoła wschodniego. Materiały do słownika na podstawie protokołów wizytacyjnych Eparchii Włodzimierskiej*, [w:] *Polska Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*, t. 5, red. S. Stępień, Przemyśl 2000, s. 309–346; E. Smykowska, *Liturgia prawosławna. Mały słownik*, Warszawa 2004; I. Turnau, *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa 1999.

cji biskup chełmski Maksymilian Ryłło zastał świątynię już wyremontowaną, o czym świadczy zapis: „cerkiew w ścianach i dachach dobra”³¹. Hierarcha potwierdza wcześniejsze dane o dzwonnicy, drzwiach i oknach cerkiewnych, z tym, że okna były „oprawione w drewno”. Po raz pierwszy jest wzmianka o cmentarzu z zaznaczeniem, że był ogrodzony. Co prawda, biskup nie podał lokalizacji nekropolii, ale można być pewnym, że była ona usytuowana przy cerkwi, jak to miało miejsce w większości parafii. Choć w „Wykazie cmentarzy grzebalnych w dekanacie tyszowieckim sporządzonemu 14 kwietnia 1853 r.” jest zapis „cmentarz grzebalny [w Zimnie] w polu, w dobrym stanie, mógg”, to można być pewnym, że dotyczy to nowej nekropolii, założonej w okresie, kiedy Zimno znajdowało się w zaborze austriackim³². Ostatni, XVIII-wieczny opis cerkwi pochodzi z 26 marca 1775 r.³³ W porównaniu do poprzednich charakterystyk, ta jest zdecydowanie obfitsza w szczegóły. Stan techniczny budowli musiał być zadowalający, skoro wizytator zanotował, że cerkiew była „w ścianach i dachach dobra”. Z dalszej części protokołu wynika, że świątynia miała trzy kopuły. O dwóch wiadomo, że były „małe” i pokryte blachą, natomiast trzecia znajdowała się na babińcem i była pokryta gontem. Wiadomo także, że w świątyni było pięć okien oprawionych w drewno, a dzwonnica była „oparkaniona”, czyli była budowlą oddzielną z czterema dzwonami. W dalszej części protokołu jest mowa o cmentarzu „częścią oparkanionym, częścią ogrodzonym”, który, jak wynika z dekretu powizytacyjnego, należało „poprawić”. Z przedstawionego opisu cerkwi wynika, że był to całkiem nowy budynek wystawiony po wizytacji w 1760 r., a przed wizytacją 1775 r.

Wyznacznikiem kondycji i zamożności kościoła, oprócz okazałości bryły świątyni i jej uposażenia, jest także jej zasobność w sprzęty. Ogólnie rzecz biorąc wśród sprzętu kościelnego możemy wyróżnić naczynia liturgiczne, wyposażenie ołtarza i szaty liturgiczne.

Pierwszych informacji o naczyniach liturgicznych w tej cerkwi dostarcza protokół wizytacji z 1732 r.³⁴ Jak podaje źródło, paroch miał do dyspozycji drewnianą puszkę *pro conservando venerabili*, srebrny kielich, patenę i łyżeczkę, cynową gwiazdę i mosiężną łódkę na kadzidło. Do podłożenia pod kielich i patenę służyło lniane płótno zwane korporalem, którego odnotowano dwie sztuki. Jak pokazuje protokół wizytacji z 1760 r., jakoś naczyń liturgicznych zdecydowanie

³¹ APL, ChKGK, sygn. 110, s. 415.

³² Ibidem, sygn. 245, k. 22v.

³³ Ibidem, sygn. 122, k. 275, 276.

³⁴ Ibidem, sygn. 103, k. 174.

się polepszyła³⁵. Z zapisu wynika, że utensylia, poza łyżeczką, były wykonane ze srebra i dodatkowo wewnątrz pozłacane. Ponadto puszką miała w taki sam sposób wykonaną przykrywkę. W stosunku do poprzedniej wizytacji odnotowano wzrost tzw. szat kielicha do trzech korporałów, ubyla natomiast łądka. Nowych danych dotyczących naczyń liturgicznych dostarcza protokół wizytacji z 1775 r.³⁶ W stosunku do poprzedniego spisu zwiększyła się liczba kielichów i paten do dwóch, a łyżeczka została wewnątrz pozłocana. Z nowych naczyń doszły mosiężne ampułki i potrójne wykonane z mosiądzu *vasula pro oleis sacri*. Natomiast liczba korporałów zmniejszyła się do dwóch sztuk.

Jak pokazuje źródło z 1732 r., utensylia tworzące tzw. wyposażenie ołtarza ze względu na materiał, z jakiego zostały wykonane można podzielić na trzy grupy: metalowe, włókiennicze i drewniane³⁷. Najliczniejszą grupę stanowiły przedmioty wykonane z różnych metali, wśród których znajdowały się także te wykonane z metali szlachetnych. Do tych ostatnich zaliczyć należy dwie korony, w tym jedną srebrną, a drugą miedzianą pozłacaną. Znajdowały się także dwie korony blaszane i jeszcze jedna „na papierze rubinkowym sadzona”. Wśród przedmiotów metalowych wyliczono trzy lichtarze: jeden mosiężny i dwa blaszane (w tym jeden mały), dwa mosiężne trybularze i dzwonek „do elewacji” (do celebracji mszy). Wśród tekstyliów, najwięcej, bo aż 23 sztuki, wskazano „białych chust, zwis różnych i obrusów”, pięć chorągwi malowanych na płótnie, trzy jedwabne chustki, trzy zasłonki proste i stara jedwabna zasłonka. Z drewna były wykonane trzy krzyże, wśród których jeden był używany do procesji. Ponadto znajdowało się pięć prostych sznurków paciorek, przy których był spiżowy krzyżyk i relikwiarze. Jak pokazuje protokół wizytacji z 1760 r., zarówno asortyment, jak i liczba utensyliów uległa zmniejszeniu, natomiast poprawiła się ich jakość³⁸. I tak w źródle tym wyliczono trzy srebrne korony, dwie pary cynowych lichtarzy, dwa mszalne dzwonki, cynowy krzyż i trybularz. Wśród tekstyliów odnotowano 32 obrusy, dziewięć zasłonek i po raz pierwszy antymins. Protokołu wizytacji z 1775 r. nie tylko dostarcza wiadomości o wyposażeniu ołtarza, ale po raz pierwszy o samych stołach ofiarnych³⁹. Wiadomo, że w tym czasie w cerkwi było pięć ołtarzy z mensami, o których jedynie wiadomo, że po części były pomalowane, a częściowo także pozłacane. Po raz pierwszy wśród utensy-

³⁵ Ibidem, sygn. 110, s. 416.

³⁶ Ibidem, sygn. 122, k. 275.

³⁷ Ibidem, sygn. 103, k. 174–174v.

³⁸ Ibidem, sygn. 110, s. 416.

³⁹ Ibidem, sygn. 122, k. 275–275v.

liów znalazły się trzy malowane antepedia, 32 tuwalnie i srebrne wotum. Wśród wcześniej występujących metalowych rzeczy, w tym protokole wymienione są trzy mszalne dzwonki, dwie korony, dwa cynowe krzyże, dwa cynowe lichtarzyki, dwa trybularze i cynowa taca cynowa. Grupę tekstyliów stanowiło sześć chorągwi, dwa antyminy i dwie zasłonki. Był także krzyż do procesji, jednak nie podano z jakiego materiału był zrobiony. Szereg ciekawych informacji dotyczących wyposażenia cerkwi, ich stanu, ale także i porządku w świątyni dostarcza dekret powizytacyjny. Na początku wizytator nakazał parochowi, żeby „w cerkwi porządek trzymał”, „niepotrzebne rzeczy wyrzucił” i „firanek czy zasłonek podłych nie wieszal”. W dalszej części nakazał nabyć (zrobić) obraz i krzyż z pasją do procesji, konfesjonał oraz nieokreślonego przeznaczenia stołek. Co prawda w protokole wizytator bezpośrednio nie wymienił ikon, lecz z dekretu powizytacyjnego można wnioskować, że takowe w świątyni były. Świadczy o tym uwaga skierowana do parocha, jak i wiernych żeby „byle jakich obrazków nie wieszali..., obrazy porządnie poprzybijali”.

Niezbędnym elementem wyposażenia każdej świątyni były księgi liturgiczne, według których w kościele odprawia się nabożeństwa oraz udziela sakramentów.

Tabela 1. Księgi na wyposażeniu cerkwi w Zimnie⁴⁰

Nazwa księgi:	Data wystąpienia:		
	1732	1760	1775
Ewangelia	X	X	X
Służebnik	X		
Oktoich	2X	2X	X
Triod cwiernaja	X	X	X
Triod postna ja	X	X	2X
Psałterz	X		
Apostoł	X	X	X
Trebnik	X		X
Mszał		X	2X
Trefolój		X	X
Psałterz		X	X

⁴⁰ Na temat typologii ksiąg liturgicznych zob. O. Narbutt, *Historia i typologia ksiąg liturgicznych bizantyńsko-słowiańskich. Zagadnienie identyfikacji według kryterium treściowego*, Warszawa 1979; Z. Jaroszewicz, *Księgi Staroobrzędowców z klasztoru w Wojnowie w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur*, „Rocznik Olsztyński” 1989, nr XVI, s. 228–251; B. Pańczuk, *Księgi liturgiczne*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. A. Szostek, E. Ziemann, R. Sawa, K. Gózdź, J. Herbut, S. Olczak, R. Popowski, Lublin 2004, t. X, kol. 110.

Irmolaj			X
Kazusy			X
Szeszodniewiec			X

Źródła: APL, ChKGK, sygn. 103, k. 174; sygn. 110, s. 416; sygn. 122, k. 275v.

Wśród ksiąg występujących w 1832 r., 3 (triod postanaja, oktoich, trebnik) były napisane ręcznie, pozostałe były natomiast drukowane. Ponadto o służebniku wiadomo, że był wydrukowany w Wilnie. W kolejnym wykazie, z 1760 r. w przypadku ewangelii pojawia się wzmianka, że okładki zdobiło 5 srebrnych blach, a mszał został wydrukowany w Wilnie. Zmniejszyła się także liczba rękopisów do 2 (triod postanaja, oktoich). Ostatnich danych o księgozbiorze w tej cerkwi dostarcza protokół wizytacji z 1775 r. Poza podaniem liczby i techniki wykonania (2 rękopisy: oktoich i triod postanaja), w przypadku Ewangelii jest także informacja, że była oprawiona w zielony aksamit i ozdobiona pięcioma srebrnymi „sztukami”. Chociaż tylko w przypadku dwóch wolumenów podano miejsca wydania, można być pewnym, że poza wyżej wspomnianym Wilnem, mogły to być Lwów, Supraśl, Uniew lub Poczajów, bo tylko w tych miejscowościach funkcjonowały drukarnie unickie⁴¹.

Pierwszych danych o szatach liturgicznych dostarcza protokół wizytacji z 1732 r.⁴² Według źródła paroch miał do dyspozycji 2 aparat, 3 alby i 2 humerały. Pierwszy aparat był wykonany z kitajki w kolorze seledynowym, miały narękawki i 2 patrachele. Drugi, uszyty z kałamajki także posiadał patrachele i narękawki. Jak pokazuje źródło z 1760 r., w okresie poprzedzającym tę wizytację nastąpiło znaczne zwiększenie się ilości aparatów do 6, liczba alb pozostała na tym samym poziomie, natomiast ubyły wszystkie humerały⁴³. W przypadku aparatów podano materiał, z jakiego były wykonane i 2 razy kolor szat (półparterowy, turecki, bagazjowy, w kolorze czerwonym z „prostej materii” i zielony aksamit). Dalszy wzrost szat liturgicznych do 8 aparatów, 5 alb, 4 humerałów i 3 pasków wykazuje protokół wizytacji z 1775 r.⁴⁴ Wśród aparatów 3 były kompletne, tj. uszyty z parteru, z tureckiego materiału w kwiaty i biały atłasowy w różne kwiaty. Ponadto był aksamitny ze stułą, biały, jeszcze 1 parterowy i 2 określone jako stare, z których jeden był bagazjowy a drugiego określono tylko kolor-czerwony.

⁴¹ O. Narbutt, op.cit., s. 41.

⁴² APL, ChKGK, sygn. 103, k. 174.

⁴³ Ibidem, sygn. 110, s. 416.

⁴⁴ Ibidem, sygn. 122, k. 275.

Uposażenie parafii

Podstawę uposażenia duchowieństwa stanowiły majątki beneficjalne (ziemia uprawna, łąki, ogrody, czynsze, najmy domów, meszne, stołowe, dziesięciny – iskop), serwituty i *iura stolae*⁴⁵. Niestety, z powodu niedostatku źródeł nieznane jest pierwotne uposażenie parafii w Zimnie. Pierwszych danych w tym zakresie dostarcza dopiero protokół wizytacji z 1732 r.⁴⁶ Z zapisu „gruntu cerkiewnego na trzy ręce” wynika, że w gospodarstwie parocha stosowana była trójpolówka. O gruntach ornych wiadomo, że były podobnej wielkości i na każdym z nich można było wysiać cztery korce zboża⁴⁷. Pierwszy leżał przy wsi Hopkie, drugi koło Pienian, a trzeci przy mieście Łaszczów. Łąka była tylko jedna, pod wsią Ratyczów „na błocie”, której obszar określono na czterech kosiarzy. Wielkość ta oznaczała, że czterech kosiarzy, kosząc od wschodu do zachodu słońca, potrzebowało na jej skoszenie jednego dnia, zaś jeden kosiarz cztery dni⁴⁸. Podobnie jak łąka, ogród także był jeden położony na zagumienku⁴⁹. Jak pokazał protokół, w sumie ze wszystkich opisywanych gruntów, paroch zebrał 40 kop zboża.

Niewiele informacji na temat uposażenia pozostawił w protokole po wizytacji z 1760 r. biskup M. Ryłło⁵⁰. Hierarcha ograniczył się jedynie do stwier-

⁴⁵ Meszne – rodzaj daniny rocznej składanej proboszczowi przez parafian w formie czynszu pieniężnego lub w naturze (zapewne zobowiązującej go do odprawiania mszy). Stołowe – rodzaj czynszu płaconego proboszczowi od domów. Zob. A. Zajda, *Nazwy staropolskich powinności feudalnych, danin i opłat (do 1600 roku)*, Warszawa-Kraków 1979, s. 126, 186. Iskop – danina oddawana w zbożu. Zob. J. Kość, *Słownictwo regionalne w XVII–XVIII-wiecznych księgach miejskich wschodniej Lubelszczyzny*, „Studia Językoznawcze” 1988, t. 13, s. 73; M. Karbownik, *Ofiary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285–1918*, Lublin 1995; J. Półciwiartek, *Z badań nad rolą gospodarczo-społeczną plebanii na wsi pańszczyźnianej ziemi przemyskiej i sanockiej w XVI–XIX wieku*, Rzeszów 1974, s. 93. W 1818 r. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydała taksy wysokości opłat *iura stolae*. Ich wysokość była zależna od jednej z trzech klas, na jakie zostali podzieleni parafianie. Przynależność do klas zależała od majątności wiernego. Zob. APL, ChKGK, sygn. 604, s. 438–439.

⁴⁶ APL, ChKGK, sygn. 103, k. 174v.

⁴⁷ Korzec – polska przedrobiorowa jednostka miar pojemności ciał sypkich. 1 korzec = 32 garncy, 1 korzec = 120,605 litra, 1 garniec = 3,7689 litra. Zob. I. Ihnatowicz, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, cz. 1, Warszawa 1967, s. 42.

⁴⁸ Podobnie była określana powierzchnia pola ornego na ilość dni orki, co oznaczało, w ciągu ilu dni oracz mógł je w całości zorać, orząc od wschodu do zachodu słońca. Szerzej zob. J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2005, s. 182–183.

⁴⁹ Zaguminek – pole przy domu z zabudowaniami gospodarskimi. Zob. J. Kość, op.cit., s. 75.

⁵⁰ APL, ChKGK, sygn. 110, s. 416.

dzenia: „Grunty według dawnych wizytacji”. Zdecydowanie zasobniejsze, zwłaszcza w dane dotyczące położenia nieruchomości należących do parafii kmiczyńskiej, są protokoły wizytacji z 1775 r.⁵¹ Dokonujący wizytacji nie tylko wymienił rodzaj użytków, podał także ich wielkość oraz określił położenie. Pierwszy grunt, którego wielkość określono na sześć staj i sześć dni orania, położony był „przy granicy łaszczowskiej”⁵². Miedzami się stykał z jednej strony z polem Jana Purtyka, z drugiej Bazyla Chymiaka. Drugie pole położone naprzeciwko „brodu łaszczowskiego (przez rzekę Huczwę)” zajmowało obszar trzech staj i potrzebowało trzy dni orania. Z jednej strony graniczyło z polem wcześniej wspomnianego Bazyla Chymiaka, z drugiej z gościńcem łaszczowskim⁵³. Kolejne pole na trzy staje, i tyle samo dni orania, położone było naprzeciwko wyżej wspomnianego brodu, graniczyło z gruntami Michała Sazuna i Bazylego Gbura. Ostatnie pole położone przy wsi Hopkie zajmowała obszar sześciu staj i na jego zaoranie potrzeba było sześć dni. Graniczyło z polami Jana Chymiaka, Bazyla Szulkina, Bazyla Chymiaka i Wojciecha Kukucza. Ponadto naprzeciwko cerkwi położony był zagumienek ciągnący się do drogi poprzecznej, graniczący przez miedze z polem Demitra Chymiaka i gościńcem łaszczowski, na cztery dni orania. Oprócz gruntów ornych w gospodarstwie parocha były dwie łąki: jedna koło wsi Pieniany na czterech kosiarzy, druga tej samej wielkości na błocie za ogrodem. W źródle wymienione jest jeszcze ogród, na którym stała plebania, naprzeciwko której leżała sadek z „zaszczepionymi drzewkami”. Wielkość i położenie w/wym. gruntów jest potwierdzone w wizytacji cerkwi przeprowadzonej 17 lipca 1798 r. przez dziekana ks. Antoniego Hryniowieckiego⁵⁴.

Plebania i zabudowania gospodarcze

Pierwsze informacje o plebanii znajdującej się przy cerkwi przynosi protokół wizytacji z 1732 r.⁵⁵ Niestety, źródło nie dostarcza szczegółowej wiedzy

⁵¹ Ibidem, sygn. 122, k. 275v.

⁵² Staja – staropolska miara powierzchni pola uprawnego wynosząca 14 364 m². Zob. I. Ichnatowicz, op.cit., s. 520. Według J. Szymańskiego staja liczyła 1,39 ha (13 900 m²), idem, op.cit., s. 167.

⁵³ Gościńiec – droga, trakt najczęściej pierwszorzędного znaczenia na danym obszarze. Zob. M. Karolczuk-Kędzińska (red.), *Wielka encyklopedia Polski*, t. 3, Kraków 2004, s. 182.

⁵⁴ APL, ChKGK, sygn. 230, k. 13–14.

⁵⁵ Ibidem, sygn. 103, k. 174v.

o mieszkaniu parocha, ograniczając się jedynie do stwierdzenia jej występowania. Nieco lepiej wygląda sytuacja w przypadku budynków gospodarskich, chociaż o nich w ogóle nie wspomniano. Jednak dzięki pośrednim informacjom o zwierzętach gospodarskich i zebranych plonach można odtworzyć strukturę zabudowań gospodarczych. Z zapisu wynika, że w zagrodzie była para koni, dwa woły, krowa i jałówka, a także pojawia się wzmianka, że paroch zebrał czterdzieści kop zboża. W związku z tym można być pewnym, że dla hodowli tych zwierząt musiały istnieć budynki, takie jak stajnia czy chlew, natomiast do magazynowania paszy dla nich spichlerze, stodoły lub też inne tego typu zabudowania. W protokole brakuje także informacji o kurniku czy też innym pomieszczeniu dla ptactwa domowego, które tam z całą pewnością było, gdyż trudno sobie wyobrazić gospodarstwo wiejskie bez kur, kaczek czy też gęsi. Kolejnych (ostatnich ujawnionych) danych w tym zakresie dostarcza protokół wizytacji z 1775 r.⁵⁶ Niestety, źródło to także nie przynosi zbyt wielu informacji o budynkach cerkiewnych. Pojawia się jedynie informacja, że plebania była postawiona z drewna, że była budynkiem starym, ale w dobrym stanie. O budynkach gospodarczych dowiadujemy się jedynie, że składało się na nie chruściane gumno. Ze względu na to, że pojęcie staropolskiego gumna nie jest jednoznaczne, trudno ustalić, czy wizytator miał na myśli podwórze wraz z budynkami gospodarczymi, czy tylko miejsce do przechowywania zboża.

Duchowieństwo parafialne

W badanym okresie dla parafii w Zimnie ustalono nazwiska jedynie sześciu duchownych pełniących posługę w tej cerkwi. Niestety, dane dotyczące tych księży są niepełne i zupełnie przypadkowe. Wiadomość o dwóch pierwszych parochach znajduje się w prezencie Macieja Łaszczka, podkomorzego sochaczewskiego, wystawionej 31 lipca 1712 r.⁵⁷ Jak wynika ze źródła, funkcję parocha w Zimnie po zmarłym ks. Iwanie Aleksym Iwankowiczu otrzymał jego brat ks. Roman Aleksy Iwankowicz. Duchowny ten zapewne umarł przed 28 października 1732 r., skoro podczas odbywającej się wówczas wizytacji widnieje paroch Roman Lewicki, liczący wówczas 56 lat⁵⁸. Kolejna zmiana parocha miała miejsce przed 20 września 1760 r.⁵⁹ Świadczy o tym zapis w protokole po

⁵⁶ Ibidem, sygn. 122, k. 275v.

⁵⁷ Ibidem, sygn. 103, k. 173v.

⁵⁸ Ibidem, sygn. 103, k. 174.

⁵⁹ Ibidem, sygn. 110, s. 416.

dokonanej wówczas wizytacji, informujący że parochem był wówczas ks. Jan Romanowicz. Jak pokazuje dekret po tej wizytacji, biskup M. Ryłło nie był zadowolony z wiadomości i umiejętności parocha skoro nakazał mu „pierwszego tygodnia postu udać się do rezydencji, do dyspozycji biskupa i być tam dotąd, dopóki nie będzie dobrze wyrobiony w umiejętności stanowi kapłańskiemu przyzwoite. W czasie rezydencji powinien w katedrze ośmiodniowe dniowe rekolekcje odprawić, gdzie mieszkać będzie własnym kosztem”⁶⁰. O duchowym tym wiadomo także, że zmarł w 1764 r.⁶¹ Po jego śmierci parafię objął zapewne jego syn, także Jan Romanowicz, o którym wspomina protokół wizytacji z 1775 r.⁶² U tego parocha wizytator także dopatrywał się niedociągnięć w wykształceniu i nakazał mu czytać Pismo św. i teologię moralną, a także udać się na rekolekcje do oo. bazylianów. Ostatnim kapłanem w parafii w Zimnie, przed jej wcieleniem jako cerkwi filialnej do parafii w Żernikach, był ks. Michał Koźmiński, który zmarł przed 30 kwietnia 1798 r.⁶³ Paroch pozostawił po sobie małoletnią Paraskewię, której opiekunem został paroch ze wsi Kłątwy ks. Siemion Unifantowicz oraz liczne zobowiązania pieniężne⁶⁴.

Pomocnikiem kapłana, który odczytywał Biblię, śpiewał, prowadził chór i świadczył usługi w cerkwi, a często sprawował także funkcję bakałarza i kościelnego, był diak (dziak). Do obowiązków diaków należało również prowadzenie katechizacji i nauczania, ale wypełnianie tych powinności zależało od posiadanej przez nich wiedzy i umiejętności. Najważniejszą jednak powinnością diaka była służba liturgiczna. Diakowie utrzymywali się z funduszu diakowskiego, ustanowionego przez kolatorów lub ze składek wiernych. Pierwszym i zarazem jedynym odnotowanym w źródłach diakiem w parafii Zimno był Jan Rogalski, który po śmierci parocha Michała Koźmińskiego, złożył po nim registr pogrzebowej ekspensy⁶⁵.

Niestety, nie dysponujemy zbyt bogatym materiałem źródłowym, mówiącym o pracy duszpasterskiej księży w parafii Kmiczyn. Pierwsze dane w tym zakresie pochodzą z protokołu wizytacji z 1760 r.⁶⁶ Odnotowano tam, że pleban z wier-

⁶⁰ Na temat rekolekcji zob.: W. Bobryk, *Duchowieństwo unickiej diecezji chełmskiej w XVIII w.*, Lublin 2005, s. 72–74.

⁶¹ APL, ChKGK, sygn. 636, s. 832.

⁶² Ibidem, sygn. 122, k. 275v.

⁶³ APL, AmT, sygn. 27, s. 56.

⁶⁴ Ibidem, sygn. 27, s. 56–57, 62–63, 69, 93–94; sygn. 38, s. 371, 379, 381, 413, 481, 483.

⁶⁵ Ibidem, sygn. 38, s. 381.

⁶⁶ APL, ChKGK, sygn. 110, s. 416.

nymi studiował „naukę duchową co święta i niedziele po mszy, a katechizm po obiedzie”. Jak wykazała wizytacja nie wszyscy z tych nauk korzystali, skoro wizytujący parafię pod karą kanoniczną zabronił plebanowi udzielać ślubu osobom „nieumiejącym przedniejszych artykułów wiary świętej [i] katechizmu”.

Wierni

Istotnym czynnikiem świadczącym o prężności i sile parafii jest liczba wiernych, którzy ją tworzą. Niestety, w przypadku wspólnoty wiernych w Zimnie ilość danych dotyczących liczby unitów nie jest zbyt obfita. Po raz pierwszy informuje o tym protokół wizytacji z 1732 r.⁶⁷ Niestety, jest to wiadomość bardzo ogólnikowa, ograniczająca się do stwierdzenia, że parafię tę tworzyli unicy zamieszkujący tę wieś. Natomiast pierwsze konkretne dane pochodzą dopiero z lat 1760 i 1775⁶⁸. W protokołach powizytacyjnych jest zaznaczone, że w Zimnie było około 200 ludzi „sposobnych do spowiedzi”, „zdolnych do sakramentu pokuty”. Mając tego typu dane i chcąc oszacować ogólną liczbę wiernych, należy (za Cezarym Kukło) do komunikujących doliczyć co najmniej 25% wiernych, gdyż taką liczbę stanowiły dzieci młodsze⁶⁹. Stosując ten wskaźnik można określić, że w latach 1760–1775 omawiana parafia liczyła ok. 250 unitów.

Tabela 2. Liczba komunikujących w wybranych parafiach unickich dekanatu tyszowieckiego w drugiej połowie XVIII w.

Badany rok	Zimno	Ratyczów	Łaszczów	Hopkie	Żerniki	Pieniany	Podlodów
1760	200	100	200	200	220	150	140
1775	200	60	200	200	156	150	150

Źródła: APL, ChKGK, sygn. 110, s. 411, 412, 413, 416; sygn. 113, k. 47v; sygn. 120, k. 221; sygn. 122, k. 51, 275v, 276v, 277v, 279, 280v.

Jak pokazuje powyższa tabela, w drugiej połowie XVIII w. liczba wiernych w Zimnie nie odbiegała od liczby parafian w sąsiednich wspólnotach, można nawet powiedzieć, że należała do jednej z najludniejszych.

Jednym z najistotniejszych aspektów charakterystyki społeczności parafialnej pozostaje zagadnienie kształtowania się jej poziomu religijnego i moralnego. Niestety, w przypadku omawianej parafii nie dysponujemy źródłami, które

⁶⁷ Ibidem, sygn. 103, k. 174.

⁶⁸ Ibidem, sygn. 110, s. 416; sygn. 122, k. 275v.

⁶⁹ C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 74.

pozwoliłyby na określenie stanu religijności wiernych. Pierwsza tego typu pośrednia informacja pochodzi z 1760 r. i pozwala wnioskować, że niektórzy parafianie nie znali podstaw wiary, ponieważ wizytator, biskup M. Ryłło, polecił parochowi, żeby „nie dawał ślubu osobom nieumiejącym przedniejszych artykułów wiary i katechizmu”⁷⁰. Druga pochodzi z protokołu wizytacji z 1775 r., w dekrecie którego wizytator napisał, że parafianie „częstokroć z pominięciem cerkwi udają się do kościoła”⁷¹. Sytuacje takie zdarzały się dość często także w innych parafiach, a znawca tematu Aleksander Kossowski o jej przyczynach pisał tak: „Kościół unicki w Polsce, nie popierany ani przez rząd, ani przez społeczeństwo, zajmował stanowisko podrzędne. Unicy w tych warunkach musieli zdobyć się na duży hart i samozaparcie, by w swoim wyznaniu wytrwać. Pokusa porzucenia obrządku ruskiego była silna”⁷².

Zakończenie

Parafia unicka pw. Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny w Żarnowie, podobnie jak zdecydowana większość parafii unickich, została utworzona na bazie wcześniej funkcjonującej parafii prawosławnej po unii brzeskiej. Status samodzielnej parafii utraciła po pierwszym rozbiórze Polski, wraz z zajęciem znacznej części diecezji chełmskiej przez Austrię. Wówczas to, w wyniku tzw. reform józefińskich, nastąpiła jej likwidacja i włączenie do parafii w Żarnowie, jako cerkwi filialnej.

Niedostatek źródeł nie pozwolił na dokładne przedstawienie wyglądu świątyni, jej wyposażenia, jak i uposażenia. Można się jedynie domyślać, że podobnie jak i inne parafie w ciągu pierwszych lat istnienia, otrzymała konieczne podstawy ekonomiczne i wyposażenie do obrzędowości unickiej. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku warunków mieszkaniowych parocha, jak i budynków ekonomicznych. Także dane dotyczące liczby wiernych są bardzo ubogie. Określenie ilości wiernych jest szczególnie trudne dla XVIII w., kiedy wizytatorzy nie badali szczegółowo tego zjawiska, kontentując się jedynie pobieżnymi wyliczeniami. Podobnie sytuacja przedstawia się także w zakresie obsady cerkwi, gdyż ustalono tylko sześciu duchownych.

⁷⁰ APL, ChKGK, sygn. 110, s. 416.

⁷¹ Ibidem, sygn. 122, k. 276.

⁷² A. Kossowski, *Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce w XVII–XVIII w. w świetle źródeł archiwalnych*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku czci Jego Eksceleńcji x. biskupa Mariana Leona Fulmana*, cz. III, Wydział Nauk Humanistycznych, Lublin 1939, s. 77.

Kończąc, należy zaznaczyć, że artykuł nie zamyka tematu, a odkrycie wcześniejszych źródeł pozwoli na poszerzenie wiedzy o funkcjonowaniu tej parafii.

SUMMARY

Zimno, the seat of the Uniate parish of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, dates back to 1388. Originally, this tiny country village belonged to the Duchy of Belz, which was incorporated into the administrative structure of Poland as the Belz Voivodeship in 1462. After the first partition of Polish – Lithuanian Commonwealth, this land was annexed by the Habsburg Empire, then it became part of the Duchy of Warsaw and following the joint resolutions of the Congress of Vienna it was given to Russia.

Such location meant that this land was the area of influences of two dioceses of Chelm, both Eastern Orthodox and Latin, therefore, its dwellers were both Eastern Orthodox (then Uniates) and Roman Catholic as well. The parish established here was an Eastern Orthodox parish, which, after the Union of Brest, became a Uniate parish. The parish constituted a one-village community which administratively belonged to the Deanery of Tyszowce. It functioned this way until the end of the eighteenth century, i.e. the first partition, when this land was annexed by the Habsburg Austria. Due to the Josephine administrative reform imposed by the Habsburg Austria, the parish in Zimno was liquidated and incorporated into the St. Michael the Archangel Uniate parish in Zerniki, while the church in Zimno was demoted to the rank of a branch church. The parish functioned that way until the liquidation of the Union of Brest.

Keywords: Zimno, parish, Orthodox church, Deanery, endowment, paroch (parish priest), Uniates, parements, utensils